

daireye gizli bir yol açan Çâlâk, olay gece-
si Câvid'i serdâbdaki yangından kurtarıp
kendi evine götürmüştür. Serdâba kapan-
mış olan Hürrem tesadüfen gizli yolu bu-
lurak Çâlâk'ın evine ulaşır ve burada Câ-
vid'i bulur. Fakat şahı görünce telâşa ka-
pılan Câvid kaçmaya başlar. Şah Câvid'in,
Çâlâk de her ikisinin peşine düşer. Bu ka-
çış ve kovalayış sırasında Câvid'in bir ku-
yuya girmesiyle olaylar gelişir. Mesnevi-
nin bu üç kahramanı, içine girdikleri bir
bahçede güzel bir kızın ifrit kılıklı Tamtam
adındaki haydudun elinde tecavüze uğra-
mak üzere olduğunu görürler. Tamtam'ın
adamları şah ile Câvid'i yakalayıp bağlar-
lar. Olanları uzaktan takip eden Çâlâk ise
uyutucu bir ilâçla tesirsiz hale getirdiği
Tamtam'ı ve adamlarını öldürür. Sonun-
da şah, Câvid ve kurtardıkları kız hep bir-
likte sarayın serdâbına dönerler.

Bu defa da Kirman şahı, öteden beri
kin beslediği Hürrem Şah'ı bir adamı va-
sıtasıyla öldürtmek ister. Şah yine Çâ-
lâk'ın yardımı ile ölümden kurtulur. Öte
yandan şahı inzivâ hayatından vazgeçir-
mek için serdâba inen saray erkânı, ora-
da hükümdarlarını yandığı sanılan Câvid
ve kızla birlikte görüp hayretler içinde ka-
lırlar. Daha sonra şah Câvid'i kızla evlen-
dirir. Düşün gecesini ortadan kaybolan Çâ-
lâk ise kısa bir süre sonra Kirman şahını
esir alarak geri döner; Hürrem Şah da
onu affedip ülkesine gönderir. Hürrem
Şah, Câvid, Çâlâk ve Fahr-i Cürcânî bun-
dan sonraki ömürlerini mutluluk içinde
geçirirler.

Tasavvufi remizlerin bulunmadığı, ta-
mamen sergüzeşte dayanan *Hayrâbâd*,
birçok mesnevinin aksine güzel bir şekil-
de sona ermesi ve içindeki olayların zen-
ginliğiyle mesnevi edebiyatında özel bir
yere sahiptir. Eser merak uyandırıcı olay-
ları, güzel tasvirleri ve ifade gücüyle Nâ-
bî'nin sanatındaki ustalığını göstermek-
teyse de Şeyh Galib'in tenkitlerinin tesi-
riyle mesneviyi başarısız kabul edenler
de vardır. Şeyh Galib *Hayrâbâd*'i lüzum-
suz yere uzatılmış, ifadesi ağır bir mes-
nevi olarak nitelendirir. Ziyâ Paşa'da *Ha-
râbât* mukaddimesinde Şeyh Galib'in ten-
kitlerinde haklı olduğunu belirtir. Ayrıca
Hayrâbâd'da belirli bir görüş ve düşün-
ce bütünlüğünün olmadığı da ileri sürül-
müştür.

Devrinde takdir edilen ve pek çok yaz-
ma nüshası bulunan *Hayrâbâd*'in sade-
ce İstanbul'da belli başlıları Süleymaniye
(Ayasofya, nr. 3851, Lâleli, nr. 721; İzmir,
nr. 569), Millet (Ali Emîrî Efendi, Man-
zum, nr. 418/1, 420/1), Topkapı Sarayı

Müzesi (Revan Köşkü, nr. 764/2) ve İstan-
bul Üniversitesi (TY, nr. 612, 5090) kütüp-
hanelerinde olmak üzere yirmi kadar nü-
hası bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

*Hayrâbâd Mesnevisinin Transkripsiyon ve
Edisyon Kritiği* (haz. Şâkir Sağır, lisans tezi,
1971), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., nr.
1098; Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk* (nşr. Abdülbâki
Gölpınarlı), İstanbul 1968, s. 57-60, ayrıca bk.
neşredenin önsözü, s. 29-32; Attâr, *İlâhinâme*
(trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1967, s.
142-147; Gibb, *HOP*, III, 370-374; Sevin Ünlü, *Nâ-
bî'nin Hayrâbâd'ı* (lisans tezi, 1965), AÜDTCF;
Kocaturk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 468-469;
Banarlı, *RTET*, II, 676-677; Abdülkadir Karahan,
Nâbî, Ankara 1987, s. 46-47; a.mlf., "Nâbî",
İA, IX, 6; *Büyük Türk Klâsikleri*, V (Hüseyin
Ayan v.dğr.), s. 268, 297-301; Meserret Diriöz,
Eserlerine Göre Nâbî, İstanbul 1994, s. 137-
146, ayrıca bk. tür.yer.; Mahmut Kaplan, *Hay-
riyye-i Nâbî*, Ankara 1995, s. 41-42; "Hayrâ-
bâd", *TDEA*, IV, 178.

MİNE MENGİ

HAYRÂTİYE KÖPRÜSÜ

Sultan II. Mahmud tarafından
Haliç üzerinde yaptırılan ilk köprü
(bk. HALİÇ).

HAYRE bint EBÜ HADRED

(bk. ÜMMÜ'd-DERDÂ el-ESLEMİYYE).

HAYREDDİN, Mimar

XV. yüzyıl sonları ile
XVI. yüzyıl başlarında yaşayan
Osmanlı mimarı.

İstanbul'un fethinden sonra Mimar Si-
nan'a gelinceye kadar faaliyet gösteren
mimarlar arasında yer alan Hayreddin
hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Th.
Menzel, Türk tarih müelliflerinin her va-
kîf müessesesinden, manzum tarih dü-
şüren her şairden ve her hattattan sita-
yişle bahsettikleri halde mimari şaheser-
ler vücuda getirmiş olanların isimlerini
nâdiren zikretmeleri, bunların hal tercü-
meleri hakkında ise hemen hiç mâlumat
vermemeleri sebebiyle Mimar Hayred-
din'in yaptığı işlerin meçhul kaldığını söy-
ler (*İA*, V/1, s. 392). Hayreddin'in, Murad
adında bir mimarın oğlu ve genellikle
Beyazıt Camii'ni yapan usta olduğu, hat-
ta Osmanlı mimarisindeki yenilikleri mey-
dana getirdiği kabul edilir. Beyazıt Camii'-
nin mimarı olduğuna dair tek kayıt, Ay-
vansarayî'nin XVIII. yüzyılın sonlarına doğ-
ru yazdığı *Hadîkatü'l-cevâmî*'de yer al-
maktadır. Burada geçen "Sultan Baye-

zid'in mimarı" ifadesinden, Hayreddin'in
bu camiiyi yapmış olduğu anlamı çıkarıla-
bileceği gibi sadece II. Bayezid dönemi-
nin (1481-1512) mimarlarından biri oldu-
ğunu anlamak da mümkündür.

Rıfkı Melûl Meriç, Beyazıt Camii ve mi-
mariyle ilgili olarak yayımladığı bir maka-
lede, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitap-
lığı'ndaki (Muallim Cevdet, nr. 0.71) bir
kayda dayanarak bu caminin mimarının
Ya'kûb Şah b. Sultan Şah olduğunu ileri
sürmüştür. Ancak Beyazıt Camii Mimar
Hayreddin'in eseri olmasa bile Hayred-
din'in bu padişah zamanında yapılan ba-
zı binalarda katkısı bulunmalıdır. Beyazıt
Camii ve Külliyesi 906-911 (1500-1505)
yılları arasında inşa edilmekle beraber
1509'da İstanbul tarihinin en şiddetli
depremlerinden biri olmuş ve pek çok
bina yıkılmıştır. Bunlardan bir kısmının
yeniden yapılması sırasında Mimar Hay-
reddin'e de görev verilmiş olması kuvvet-
le muhtemeldir.

Ayvansarayî'nin verdiği bilgiye göre Mi-
mar Hayreddin, İstanbul'da Çarşıkapı
seminde Sinan Paşa Türbesi karşısında
kendi adına bir mescid yapmış, vefat et-
tiğinde "mukabilinde olan Sinan Paşa'nın
türbesi haricinde" gömülmüştür. Bu ifa-
deden, kabrinin Sinan Paşa Medrese ve
Türbesi yanındaki hazîrede olduğu anla-
mı çıkar.

953 (1546) tarihli *İstanbul Vakıfları
Tahrir Defteri*'nden öğrenildiğine göre,
"Üstad Mimar Hacı Hayreddin" mahalle-
sindeki mescidinin vakfiyesi 894 (1489)
yılında Mevlânâ Hamîd b. Efdal imzasıyla

Mimar Hayreddin Camii – Beyazıt / İstanbul

kayda geçmiştir. Buna göre Hayreddin, II. Bayezid'den önce daha Fâtih Sultan Mehmed döneminde bir vakıf kurabilecek imkâna sahip tanınmış bir şahsiyet olmalıdır. Bu mescidin evkafı olarak At-pazarı'na komşu Bezzâzistan yakınında on altı hücre (yangından beri harap), mescid yanında on üç hücre ile üç dükkân, aynı çevrede on bir hücre ve on dükkân gösterildiği gibi imam ve müezzine verilecek ücretlerle diğer harcamalar da tesbit edilmiştir.

Mimar Hayreddin Mescidi, İhsan Erzi'nin *Hadikatü'l-cevâmi'*in bir yazma nüshasından naklettiğine göre bir yangında harap olmuş ve Mansûre defterdarı Nâfiz Efendi tarafından ihya edilmiştir. Bugün ana caddenin kenarında görülen ve belirli bir üslûbu olmayan, tuğladan fevkanî olarak inşa edilmiş Mimar Hayreddin Camii, herhalde Divanyolu cadesi genişletildiğinde bir daha yıkılarak bu şekliyle 1316'da (1898-99) II. Abdülhamid tarafından yeniden yaptırılmıştır. Zamanla meydana gelen bu değişiklikler içinde Mimar Hayreddin'in kabri de kaybolmuştur. Bu arada üzerinde durulması gereken bir husus, Mimar Hayreddin vefat ettiğinde Sadrazam Koca Sinan Paşa Külliyesi henüz yapılmadığına göre (inşası 1593) onun nereye gömüldüğüdür. *Hadikatü'l-cevâmi'*in kaleme alındığı XVIII. yüzyıl sonlarında kabri niçin karşıdaki kendi mescidinin hazîresinde değil de burada bulunuyordu?

Hayreddin'i Sultan Bayezid döneminin mimarları arasında zikreden ikinci kaynak ise çok geç dönemin tarihçilerinden Tayyârzâde Atâ Bey'in (ö. 1880'den sonra) *Târih*'idir. Burada II. Bayezid'in İstanbul, Bursa, Edirne, Amasya, Osmancık, Geyve ile Gediz'de yaptırdığı binaların "Mimar Hayreddin Çelebi mübâşeretıyla inşa edildikleri" bildirilmiştir (I, 76). Ancak bu iddiayı destekleyecek bir belge yoktur. Yalnız Bursa *Şer'iyye Sicilleri*'ndeki bir kayıt, oradaki Beyazıt Kervansarayına (Pirinç Hanı) Mimar Hayreddin'in 914'te (1508-1509) "dâimî meremmetçi" (bakım ve tamirden sorumlu kimse) olarak tayin edildiğini bildirir. 13 Cemâziyelâhir 917'de (7 Eylül 1511) İstanbul'da suylucubaşı olan Hayreddin'in de Mimar Hayreddin olduğu sanılmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarına ait mimarların adlarını veren "Cemâat-i Mi'mârân" adlı listede (TSMA, nr. D 7843) adının bulunmayışı ise onun artık vefat etmiş olduğuna delil sayılır. Rıfki Melûl Meriç, Mimar Hayreddin'in yaptığı eser-

ler hususunda tahmine dayanan bazı iddialar ileri sürerek başta Amasya ve Edirne'deki Sultan Beyazıt külliyesi olmak üzere birçok eseri onunla ilgili göstermiştir. Bu arada, Mimar Hayreddin'in Mimar Murad'ın oğlu olduğu yolundaki görüşü de bu ustanın sadece Hızır Bâli ile İbrâhim adlarında iki oğlunun adının bilindiğini söyleyerek reddeder.

Mimar Sinan'ın yaptığı eserlere dair bilgi veren *Tezkiretül-bünyân*'ın önsözünde, "Tarz-ı mi'mârî-i Osmânî'de en ziyade ta'dilât ve ilâvat ve islâhat icra eden zat dahi İstanbul'daki Bayezid Camii'ni inşa eden mi'mâr-ı şehîr Hayreddin rahmetullâhi aleyhtir" denildiğine işaret eden A. Süheyl Ünver, hayli karışık olan bu konunun çözüm beklediğini de söyler. Fakat *Tezkiretül-bünyân*'ı (İstanbul 1315) yayımlayan Ahmed Cevad Bey'in hiçbir kaynak göstermeden birtakım görüşler ortaya attığı bu mukaddimesinin güvenilir bir kaynak olmadığını belirtmek gerekir. Süheyl Ünver'in Mimar Hayreddin hakkındaki makalesinin yayımlanmasının üzerinden yetmiş beş yıl geçmesine rağmen bu ustanın hayatı ve eserleri hâlâ tam olarak aydınlanmış değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 7843; *İstanbul Vakıfları Tahriri Defteri 953 (1546)*, s. 80-81; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 200; a.e.: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, II, 49; Atâ Bey, *Târih*, I, 76; *Sicill-i Osmânî*, II, 314; L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works*, Genève 1956, s. 81-82; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 105; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 285-286; *Eminönü Camileri* (nşr. Eminönü Müftülüğü), İstanbul 1987; Ahmed Süheyl [Ünver], "Mimar Kemaleddin mi? Mimar Hayreddin mi?", *Akşam*, İstanbul 8 Şubat 1338; F. Babinger, "Quellen zur Osmanischen Künstler geschichte", *JAK*, I (1924), s. 34-35; E. Kühnel, "Khair al-Din", *Künstlerlexikon*, XX, Stuttgart 1927, s. 243; Rıfki Melûl Meriç, "Bayezid Câmii Mimarı, II. Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Beyazid Câmii ile Alâkalı Hususlar, Sanatkârlar ve Eserleri", *AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, Ankara 1957, s. 27-28; Th. Menzel, "Hayreddin", *IA*, V/1, s. 392; a.mlf., "Khair al-Din", *EI*, II, 871; O. Aslanapa, "Khayr al-Din", *EP* (İng.), IV, 1158-1159.

SEMAVİ EYİCE

HAYREDDİN, Mimar

Mostar Köprüsü'nü yapan Osmanlı mimarı.

Hayatı ve eserlerine dair yeterli bilgi bulunmayan Mimar Hayreddin, XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyıl başlarında yaşayan aynı addaki mimardan ayrı olup Mi-

mar Sinan'ın yetiştirdiği mimarlar arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.

974 (1566-67) yılına doğru inşa edilen ve Bosna'da son yıllardaki iç savaş sırasında top ateşiyle tamamen yıkılan ünlü Mostar Köprüsü tarihin her döneminde hayranlık uyandırmıştır. Hersek Beyi Hüseyin Paşa'nın kapı kethüdâsı Dâvud eliyle Hassa Başmimarı Koca Sinan'a gönderilen 9 Şevval 975 (7 Nisan 1568) tarihli bir hükümle, Bosna'nın batı kıyısında inşası tasarlanan kale yapımı için bir mimar gönderilmesi istenmiştir. Ahmed Refik Altınay tarafından yayımlanan bu belgede Mimar Hayreddin'in bu iş için uygun görüldüğü bildirilir: "Mimarbaşına hüküm ki, Hersek Beyi Hüseyin Südde-i saâdetime mektup gönderip Megarşka (Dalmaçya'da Split-Spalato güneyinde Makarska) İskeleyi'nde bina olunmak فرمان olunan kale binası için mimar lâzım olup ve bundan akdem Mostar Köprüsü'nü bina eden Hayreddin için bina ilminde mehareti olup kal'a-i mezbûr binasına tayin olunup gönderilmesini arzylemeğin buyurdum ki, vüsul buldukta mezkûr Hayreddin'i kal'a-i mezbûre binası için mimar tayin eyleyip muaccelen gönderesin ki varıp müşâhûrileyh vecih ve münasip gördüğü üzere kale binasına mübâşeret edip itmâmı maslahat eyleye- Hersek Beyi Hüseyin Paşa'nın kapı kethüdâsı Dâvud'a verildi, fi 9 Şevval 975".

Bina ilminde mahareti olduğunu Mostar Köprüsü'nün yapımında göstermiş olan Mimar Hayreddin'in bu kalenin yapımıyla görevlendirilmesine ait bu belgeden başka onun hakkında bilgi elde edilememiştir. Ayrıca bu belge, Mostar Köprüsü'nün Mimar Sinan'ın yapısı olduğuna dair (Evliya Çelebi, VI, 482) eskiden beri sürüp gelen söylentiye de yalanlar.

Daha başka belgelerde bir Mimar Hayreddin adıyla karşılaşılsa da bunun Mostar Köprüsü'nü yapanla aynı kişi olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bir belgeye göre (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, I, 48 [nr. D 5991]), Ankara yakınındaki Ayaş'ta Kızlarağası Hamamı'nın tamiri ve bununla ilgili yapılacak ödemelerin keşfi bir Mimar Hayreddin tarafından gerçekleştirilmiştir. Ahmed Refik'in yayımladığı başka bir belgede ise İstanbul'da Seyyid Ömer mahallesindeki bir kilisenin eski olup olmadığı hususundaki bir anlaşmazlıkta düşüncesine başvurulmuş "mîrî mimarlardan" Pîr Hayreddin'in adı geçer. Bu belge, İstanbul kadısına ve Hassa başmimarına yazılmış olup